

ՄՈՒՍՏԱՅԱ ՔԵՄԱԼԻ 1927 Թ. ՃԱՌԸ՝ ՈՐՊԵՏ ԹՈՒՌՔԱԿԱՆ
ՊԱՏՄԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌՈՒՑՄԱՆ ՀԻՄՆԱՔԱՐ

Ռեգինա Գալուսյան

Պատմությունը և դրա մասին հիշողությունը վճռորոշ են ազգաստեղծման նախագծերի համար: Անցյալի հիշողության միջոցով է հավաքականությունը ձեռք բերում ինքնություն¹: Թուրքիայի Հանրապետության պարագայում նման գործընթացը տեղի ունեցավ ինքնության արհեստական ձևավորման միջոցով, և այս ամենի մեջ մեծ էր Օսմանյան կայսրության՝ բնության դրվագներով լի պատմությունը, որի մեջ ուրույն տեղ ունեւ հայերի ցեղասպանության պատմության ձևախեղումը: Թուրքական ազգային պետություն կառուցելիս հանրապետական առաջնորդները որոշում կայացրին կենտրոնանալ ազգի ապագայի վրա: Օսմանյան անցյալը գիտակցաբար խեղաթյուրվում էր²: Այս նպատակաուղղված քաղաքականության ընթացքում զարգացավ առասպելականացված թուրքական պատմագրությունը, որը հերոսացնում էր թուրքական նվաճումները, սպիտակեցնում հանցագործությունները³, պարտությունների մեջ մեղադրում հատկապես քրիստոնյա փոքրամասնություններին, որոնք դաշնակցում էին Արևմուտքի հետ⁴: Այս համատեքստում կառուցվեց նաև Հայոց ցեղասպանության վերաբերյալ այն «թեզը», որով կատարվածի հիմնական մեղքը բարդվեց հայերի ապստամբական գործունեության վրա: Այս դիրքորոշումը շարունակվում է մինչ օրս:

Նոր ձևավորված թուրք ազգին անհրաժեշտ էր պաշտոնական պատմագրության հիմնաքար, որը դարձավ 1927 թ. հոկտեմբերի 15-20-ը Մուստաֆա Քեմալի (հետագայում՝ Աթաթուրք)՝ Թուրքիայի միակ օրինական ժողովրդական հանրապետության կուսակցության համագումարին ընթերցած ճառը⁵: Այն տևեց 36 ժամ 31 րոպե, ներկայացվեց վեց օրվա ընթացքում և պատմության մեջ մտավ Ճառ

¹ Տե՛ս Smith Anthony D., *Ethno-Symbolism and Nationalism*. A cultural approach, Routledge, L&NY, 2009, էջ 65:

² Նշենք, որ ընդհուպ մինչև 20-րդ դարի սկիզբ, օսմանյան պատմագրությունը գրեթե չէր հետաքրքրվում թուրքերի ծագմամբ: Դրա բովանդակությունը օսմանյալ ցեղից օսմանյան տեղության ծագման և սուլթանական դինաստիայի հետ կապված իրադարձությունների վերաախատումն էր: Օսմանյան պատմաբանների անտարբերությունը թուրքերի պատմության նկատմամբ պայմանավորված էր իսլամով: Բայանը բոլոր ժողովուրդներին բաժանում էր մուսուլմանների և ոչ մուսուլմանների՝ անտեսելով ազգային պատկանելությունը: Թուրքերի ծագման հանդեպ հետաքրքրությունը Թուրքիայում առաջացավ ազգային ինքնագիտակցության առաջին ծիլերի հետ (տե՛ս Еремеев Д. Е., *Этногенез турок*, М., Наука, 1971, էջ 20: Կրոնական և ազգային ինքնությունների նյութացման մասին տե՛ս Smith Anthony D., *National Identity*, Penguin Books, London, 1991, էջ 7):

³ Տե՛ս Buckley-Zistel Susanne, Nation, narration, unification? The politics of history teaching after the Rwandan genocide, *Journal of Genocide Research*, Routledge, 11 (1), (2009), էջ 31:

⁴ Տե՛ս Göçek Fatma Müge, Reading Genocide; Turkish Historiography on 1915, *A Question of Genocide*, Oxford University Press, 2011, էջ 42-43:

⁵ Ֆաթմա Ուլգենը գտնում է, որ Ճառում Քեմալը «հայտնագործեց թուրքական ազգային ինքնությունը» (Ulgen Fatma, Reading Mustafa Kemal Atatürk on the Armenian genocide of 1915, *Patterns of Prejudice*, 44, , Routledge, 2010, (4), p. 384):

(Nutuk)⁶ անվամբ: Ինչպես ընդգծում է հենց ինքը՝ Քեմալը, նա սահմանափակվում է՝ միայն նշելով ուղղությունը, որով զարգանում էին իրադարձությունները, և նպատակ ունի ինչ-որ չափով դյուրին դարձնել իրենց հեղափոխությունն ուսումնասիրելու պատմության խնդիրը⁷: Մուստաֆա Քեմալի առաջադրած տեքստն այնուհետև պարտադրվեց որպես պաշտոնական թուրքական ազգային պատմություն և ծիսականացվեց պետության կողմից⁸: Այն վիթխարի ազդեցություն է գործել շարժման և հանրապետության առաջացման վերաբերյալ պատմագրության վրա՝ ամրապնդվելով թուրքական կրթական համակարգի միջոցով⁹: Ճառում մատուցվող նյութի քննարկումը քրեորեն պատժելի արարք էր, և մինչ օրս գոյություն չունի դրա քննական հրատարակությունը: Այն, ինչ պետք է լիներ անցյալի «հավաքական հիշողություն», վերափոխվեց «հավաքական առասպելի»¹⁰:

1919-1920 թվականներին «օտար իմպերիալիստների դեմ» ազգային անկախության համար պայքարում Թուրքիայում առաջացավ գաղափարախոսական ուղղություն՝ քենալականություն: Այդ շարժման համատեքստում թուրք գիտնականների առջև խնդիր էր դրվում գիտականորեն հիմնավորել Փոքր Ասիայի նկատմամբ թուրքերի իրավունքը, մասնավորապես ապացուցել թուրքերի փոքրասիական տեղաբնիկությունը: Քեմալը և քենալականները կոչ էին անում թուրք գիտնականներին ժամանակակից թուրքերի նախնիներին փնտրել Փոքր Ասիայի հնագույն քնակիչների, օրինակ՝ խեթերի շրջանում¹¹: Տեղաբնիկության թեզի հիմքերը Քեմալը դրեց հենց իր Ճառում¹²: Թուրք պատմաբանների համար Ճառի վստահելիությունը հիմնավորվում է

⁶ St' u Zürcher E. J., *The Young Turk Legacy and Nation building from the Ottoman Empire to Ataturk's Turkey*, I. B. Tauris, London, New York, 2010, էջ 6, Fatma Ülgen, *նշվ. աշխ.*, էջ 383:

⁷ St' u Кемаль Мустафа, *Путь Новой Турции; Интервенция союзников, греко-турецкая война и консолидация национального фронта 1920-1921*, Гос. социально-экономическое изд-во, М., 1934, т. III, էջ 70:

⁸ Ülgen Fatma, *Reading Mustafa Kemal Atatürk...*, p. 384.

⁹ St' u Göçek Fatma Müge, *նշվ. աշխ.*, էջ 44, նաև՝ Zürcher E. J., *նշվ. աշխ.*, էջ 9:

¹⁰ St' u Göçek Fatma Müge, *նշվ. աշխ.*, էջ 43: Նման կարգի առասպելները ազդեցությունը հանրային վրա չի կարելի անտեսել, քանի որ դրանք հաստատում, սահմանում են հավաքականության կամ ազգի կեցությունը, բարոյականության համակարգը և արժեքները, այսինքն՝ կերտում են աշխարհընկալումը (Hülya Adak, *National Myths and Self-Narrations: Mustafa Kemal's Nutuk and Halide Edib's Memoirs and The Turkish Ordeal, The South Atlantic Quarterly 102*, (2/3), (2003), p. 513):

¹¹ St' u Еремеев Д. Е., *նշվ. աշխ.*, էջ 21: Հայոց պատմության խեղաթյուրումների մասին մանրամասն տե՛ս Զուրաբյան Ս., *Հայոց պատմության խեղաթյուրումը արդի թուրք պատմագրության մեջ*, Եր., 1995, էջ 7, 42: Սարգսյան Ե., Սահակյան Ռ., *Հայ ժողովրդի նոր շրջանի պատմության նենգափոխումը թուրք պատմագրության մեջ*, Եր., 1963, էջ 19:

¹² Բնագիր տեքստի այս տպագրություններից բացի, Թուրքական լեզվաբանական ընկերությունը 1963-ից սկսած հրատարակեց «Սոյլև» անունը ստացած ամսվագն վեց տպագրություն (Soylev' dnam): Սոյլևը օգտագործվում է՝ մատնանշելու տեքստի այն տարբերակը, որը փոփոխվում կամ թարգմանվում է «մաքուր» թուրքերենի՝ ի սկզբանե արաբերեն և պարսկերեն բառերը փոխարինելով թուրքերեն բառերով, որոնց մեծամասնությունը նոր էր ստեղծվել ընկերության կողմից: Տեքստը մատչելի դարձնելու իրենց ջանքերի ընթացքում խմբագիրներից շատերը մեծ չափով մեկնարանություններ էին կիրառում: Այս ժամանակակից թուրքերենով հրատարակությունների առաջացման պատճառն այն էր, որ այն սերունդը, որ կարող էր կարդալ և հասկանալ Աթաթուրքի տեքստը,

մեծ քանակությամբ վավերագրերի ներառմամբ, ինչը նաև նպաստակ ուներ քաղաքականացված նյութը դարձնելու պատմական բնույթի փաստաթուղթ: Այն փաստը, որ դրանք ընտրվել էին Աթաթուրքի կողմից, որպես խնդիր չէր դիտվում¹³:

Դրույթները, որոնք Ճառում առաջ քաշվեցին և «հիմնավորվեցին», կանխորոշեցին թուրքական պատմագրության հետագա ընթացքը: Քարոզվում էին առաջընթացը և Արևմուտքի գիտատեխնիկական հայտնագործությունների ներմուծումը, ի հակադրություն անցյալի, երբ առաջնորդվում էին «մուսուլմանին վայել չէ ընդօրինակել անհավատին»¹⁴ սկզբունքով: Արևմուտքի հանդեպ վերաբերմունքի փոփոխությունն ուներ նաև այլ պատճառ, ինչպես նշում է Քեմալը. «Պետք էր վերացնել ֆետը, որը դրված էր մեր գլխին որպես տգիտության, ֆանատիզմի, առաջընթացի և քաղաքակրթության հանդեպ ատելության նշան, և դրա փոխարեն ներմուծել գլխարկ, ցույց տալու համար, որ թուրքական ազգի և քաղաքակիրթ ազգերի ընտանիքի միջև տարբերություններ չկան»¹⁵:

Անդրադառնանք Ճառում ներկայացված մի քանի դրույթներին:

Ներքաղաքական իրադրությունը և դրա առաջին խեղաթյուրումները Ճառում

Տարիները, որ նախորդում էին Ճառի ներկայացմանը 1927 թ. հոկտեմբերին, ոչ միայն արմատական բարեփոխումների, այլև քաղաքական ընդդիմության բոլոր ձևերի ճնշման շրջան էին: «Ազատագրական պատերազմի» բոլոր գլխավոր ռազմական առաջնորդները (Քյազիմ Կարաբեքիր, Ռեֆեթ Բեկե, Ալի Ֆուադ (Ջերբետյ), Ջաֆար Թայյար, Հուսեյն Ռաուֆ (Օրբեյ)) միացել էին ընդդիմությանը: Նրանք էին Քեմալին հակադարձող միակ հավանական ուժը, ովքեր, դեմ գնալով նրա կամքին,

---

սկսում էր հեռանալ կյանքից: Աթաթուրքի խոսքը ուշումնայան է: Նա իր ոճը ձևավորել է 19-րդ դարի կեսի գրող և քաղաքական գործիչ Նամըք Քեմալի ձևով: Ճառի բառերի 85%-ը սլարակերենից և արաբերենից է: 1930-ական թթ. Թուրքիայում լեզվի բարեփոխումներն այնպիսի արդյունք ունեցան, որ թուրքերն այսօր չեն կարողանում կարդալ տեքստն առանց հատուկ պատրաստության (տե՛ս Zürcher E. J., *նշվ. աշխ.*, էջ 7-8, տե՛ս նաև Кемаль Ататюрк, *Избранные речи и выступления*, “Прогресс”, М., 1966, էջ 29):

¹³ Տե՛ս Zürcher E. J., *նշվ. աշխ.*, էջ 11. Ճառի անատարկելիությունը սլայմանավորված էր նաև միևնույն ժամանակահատվածում քաղաքական ու ռազմական գործիչների կողմից գրված ինքնակենսագրությունների հրատարակման և Թուրքիայում դրանց տարածման արգելքով, քանի որ դրանք ներկայացնում էին ազատագրական շարժման այլընտրանքային պատմություն: Օրինակ, Հալիդե Էդիպ Աղըվարը «The Turkish Ordeal» աշխատության մեջ գրում է, որ ազգային շարժման օրինականությունն ապահովելու համար Քյազիմ Կարաբեքիր փաշան հանդես է եկել Էրզրումում կոնգրես հրավիրելու առաջարկով: Նրան է պատկանում նաև Քեմալին ազգային շարժման առաջնորդ նշանակելու զարգացումը (տե՛ս Halide Edib, *The Turkish Ordeal*, <http://Louisville.edu/a-s/history/turks/Turkish%20Ordeal.pdf>; Hülya Adak, *նշվ. աշխ.*, էջ 51): Որպես հակադարձում Քեմալը Ճառում ներկայացնում է Էդիպի կողմից իրեն ուղղված նամակը (տե՛ս *Путь Новой Турции*, т. I, էջ 94), որով վերջինս առաջարկում էր դիտարկել ԱՄՆ-ի մանդատի հարցը: Այդ արարքը քննարկվում է համընդհանուր պատմական իրադրությունից և դրանից բխող անհրաժեշտությունից դուրս, ներկայացվում է որպես համագործակցություն դրսի հետ, հետևաբար՝ դավաճանություն ազգային շարժմանը (տե՛ս Hülya Adak, *նշվ. աշխ.*, էջ 519):

¹⁴ Акчам Танер, *Турецкое национальное “Я” и Армянский вопрос*, М., АО “Арио-Никс” 1995, с. 54.

¹⁵ Кемаль Мустафа, *Путь Новой Турции. Победа новой Турции (1921-1927)*, т. IV, Гос. социально-экономическое издательство, М., 1934, с. 260.

1924 թ. կազմավորել էին ընդդիմադիր Առաջադիմական Հանրապետական կուսակցությունը¹⁶: 1925 թ. փետրվարին հարավ-արևելքում բռնկված քրդական ապստամբությունը պատրվակ բերելով՝ Ժողովրդահանրապետական կուսակցությունը երկրում հայտարարեց ռազմական դրություն: Քրդական ապստամբությունը ճնշվեց, իսկ ընդդիմադիր կուսակցությունն արգելվեց¹⁷: 1926 թ. ամռանը նախագահին սպանելու դավադրության բացահայտումը օգտագործվեց Աթաթուրքի և նրա կուսակցության բոլոր հավանական մրցակիցներին ոչնչացնելու համար¹⁸: Երբ Աթաթուրքը սկսել էր գրել իր Ճառը, այս դեպքերն ունեին մոտ երկու ամսվա վաղեմություն: Թուրքագետ Էրիկ Ցյուրխերը վստահ է, որ ճառը պետք է դիտել գլխավորապես որպես փորձ Աթաթուրքի կողմից արդարացնելու վեց ամիս առաջ տեղի ունեցած քաղաքական գտումները և հիմնավորելու իր առաջատար դերը¹⁹: Ցյուրխերն անդրադառնում է նաև դրա մեջ առկա խեղաթյուրումներին: Նա գրում է, որ Քեմալի Ճառի առաջին միտքն է. «1919 թ. մայիսի 19-ին ես ափ իջա Սամսունում», որն Աթաթուրքը համարում է ազատագրական պայքարի սկիզբ²⁰: Այս պատկերը հեռու է իրականությունից նրանով, որ դիմադրության շարժումն ավելի քան վեց ամսական էր, երբ նա ժամանեց Փոքր Ասիա: Երկրորդ, Աթաթուրքն իր ողջ ճառի ընթացքում առաջ է քաշում այն միտքը, որ անկախության համար պայքարը մղվում էր թուրքական նոր ազգային պետություն ստեղծելու նպատակով²¹: Նա, հնարավոր է, փայփայում էր թուրքական ազգային պետության հաստատման գաղափարը, բայց սա անշուշտ այն չէր, ինչը դրդում էր շարժումը: Նման նպատակադրումը ոչ թե իրավիճակի նկարագրություն է, այլ հետագայի մեկնաբանություն: Անկախության համար պայքարը մղվում էր Օսմանյան կայսրության (կամ նրա մի մասի) անկախ գոյության համար՝ Կոստանդնուպոլսի օկուպացված լինելու պայմաններում: Երրորդ կարևոր խեղաթյուրումը Հանրապետական Ժողովրդական կուսակցության և 1919-1922 թթ. շարժման միջև շարունակականության արհեստական ցուցադրումն էր: Անկախության համար պայքարն ուղղորդվում էր Ազգային մեծ ժողովի կողմից, որը բացվել էր 1920 թ. ապրիլի 20-ին և կազմված էր նախկին օսմանյան խորհրդարանականներից, որոնք կարողացել էին փախչել Կ. Պոլսից: Ազգային մեծ ժողովի երկրորդ՝ 1923 թ. ամռանը կայանալիք ընտրություններին մասնակցեցին միայն Աթաթուրքի կողմից հաստատված թեկնածուները: Այս ժողովի ներկայացուցիչներն առաջին անգամ

¹⁶ Տե՛ս Кемаль Ататюрк, *Избранные речи и выступления*, էջ 17:

¹⁷ Տե՛ս Zürcher E. J., *նշվ. աշխ.*, էջ 12:

¹⁸ Տե՛ս Ülgen Fatma, *Reading Mustafa Kemal Atatürk...*, էջ 384: Գործը քննելու համար վերաբացվեցին Անկախության դատարաններն Անկարայում և Իզմիրի շրջիկ դատարանը, որոնք 1925-1927 թթ. ընթացքում 130 մահվան դատավճիռ կայացրին, մոտ երեք տասնյակ երիտթուրքական հայտնի գործիչներ կախադան հանվեցին:

¹⁹ Տե՛ս Hülya Adak, *նշվ. աշխ.*, էջ 509-510:

²⁰ Հույսա Ադակը գտնում է, որ դեպքերի նկարագրությունը մայիսի 19-ով սկսելը օսմանյան անցյալի հետ կապը կտրելու, այն ժխտելու և նոր թուրքական պատմագրության համար ելակետ (zero-point) սահմանելու նպատակ է հետապնդում (տե՛ս նույն տեղում, էջ 516):

²¹ Տե՛ս Zürcher E. J., *նշվ. աշխ.*, էջ 13:

հանդիպել են 1923 թ. օգոստոսի 9-ին²², սակայն ազգային դիմադրության շարժման առաջին կոնգրեսը 1919 թ. սեպտեմբերին Սեբաստիայում հետադարձ հռչակվեց կուսակցության առաջին կոնգրեսը²³: Ինչը ևս հետագա գործողությունների օրինականացման փորձ էր:

Էրզրումի, Սվազի կոնգրեսների, ազգային շարժման պարունության մեկնաբանությունները և արևելյան վիլայեթները որպես հայրենիք ներկայացնելու ուղեգիծը Ճառում

Այժմ անդրադառնանք մյուս խեղաթյուրումներին: Խոսելով Սամսունում իր ափ իջնելու և երկրի օրհասական վիճակի, բանակի զինաթափման և Անտանտի պետությունների կողմից զինադադարի²⁴ պայմանները չհարգելու մասին՝ Քեմալն այնուհետև նշում է. «Վերջապես 1919 թ. մայիսի 15-ին, չորս օր առաջ այն օրից, որը մենք ընտրել ենք որպես սույն աշխատանքի շարադրման սկզբնակետ, հունական բանակը Անտանտի երկրների համաձայնությամբ իջավ Իզմիրում: Դրանից բացի ամենուր՝ երկրում բացահայտ կամ գաղտնի գործում են քրիստոնյա փոքրամասնությունների ներկայացուցիչները, նպատակ ունենալով պահպանելու իրենց խմբային շահերը՝ նույնիսկ երկրի փլուզման հաշվին»²⁵: Ըստ Քեմալի՝ այս պայմաններում կարելի էր ընդունել միայն մեկ որոշում՝ ինքնիշխանությամբ օժտված նոր թուրքական ազգային պետության ստեղծում²⁶:

Քեմալականների գլխավոր՝ Էրզրումի և Սեբաստիայի համագումարները հակահայկական դիրքորոշում ունեին: Առհասարակ, քրիստոնյա փոքրամասնություններին որպես վտանգ ներկայացնելու ուղեգիծը Ճառում հստակ առանձնանում է²⁷: 1919 թ. հուլիսի 23-ին գումարված Էրզրումի կոնգրեսի ընթացքում Քեմալը հայտարարում է, որ թուրք ազգի իր ճակատագրի տերը դառնալու ցանկությունը վերաբերում է միայն Փոքր Ասիայի *արևելյան նահանգներին*, ինչպես նաև մեկնաբանում, որ քրիստոնյա տարրերին Թուրքիայում չպետք է տրվի ոչ մի արտոնություն, որը կարող է վնաս հասցնել երկրի քաղաքական

²² Տե՛ս նույն տեղում, էջ 14:

²³ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 15:

²⁴ Խոսքը վերաբերում է Անտանտի երկրների և Թուրքիայի միջև 1918 թ. հոկտեմբերի 30-ին կնքված Մոդրոսի զինադադարին, որով պատերազմական գործողությունները դադարում էին մինչև հաշտության պայմանագրի կնքումը (տե՛ս Հայաստանը միջազգային դիվանագիտության և սովետական արտաքին քաղաքականության փաստաթղթերում (1828-1923), խմբ.՝ Կիրակոսյան Ջ. Ս., Եր., 1972, էջ 538-539):

²⁵ Кемаль Мустафа, *Путь Новой Турции; Первые шаги национально-освободительного движения 1919*, т. I, Литгиздат, М., 1929, с. 6.

²⁶ Նույն տեղում, էջ 15:

²⁷ Նկատելի է նաև սպառնալիք: Պատասխանելով ռազմական նախարար Շեքրեֆ փաշայի՝ 1919 թ. հունիսի 2-ի ծածկագիրը հեռագրին՝ Քեմալը նշում է, որ Սեբաստիայում ոչ մի միջադեպ չի եղել, որը կարող էր տեղի հայերին և նոր ժամանած փախստականներին հուզում պատճառել, սակայն չկա որևէ հրամանատար, քաղաքացիական պաշտոնյա կամ ինչ-որ կառավարություն, որն իր վրա պատասխանատվություն կվերցնի միջադեպերի համար, որոնք կարող են ծագել հետագայում (տե՛ս Кемаль Мустафа, *Путь Новой Турции...*, հ. I, էջ 27):

ինքնիշխանությանը կամ էլ խախտել սոցիալական հավասարակշռությունը²⁸: Ըստ Աթաթյուրքի՝ «Արևելյան Անատոլիայի» (Արևմտյան Հայաստանի) վիլայեթները՝ Տրապիզոնը Ջանիկ սանջակով, ինչպես նաև Էրզրումը, Սեբաստիան, Դիարբեքիրը, Խարբերդը, Վանը, Բիթլիսը և դրանց տարածքում գտնվող ինքնավար սանջակները ոչ մի դեպքում ոչ մի ձևով չեն կարող տարանջատվել միմյանցից և մեկ ամբողջություն են կազմում²⁹: Էրզրումի կոնգրեսի հռչակագրի մեջ նշվում է, որ թուրքերը երբեք թույլ չեն տա հույներին կամ հայերին իրենց հանդեպ գրավել այնպիսի դիրք, որը կարող է վտանգ ստեղծել իրենց գոյության համար³⁰: Այդ իսկ պատճառով թուրք ազգն իրեն իրավունք է վերապահում իր տրանսպորտային տակ գտնվող հնարավոր բոլոր միջոցներով դիմակայելու իրենց «հայրենիքին» վնաս հասցնելու հույների և հայերի կողմից ձեռնարկվող փորձերին: Նույնիսկ Օսմանյան կայսրության գոյությանը սպառնացող վտանգի պայմաններում ամրագրվում էր, որ գերիստեղծի «Արևելյան Անատոլիայի վիլայեթներ»-ի ամբողջականության և դրանց՝ օսմանյան հպատակության ապահովումն է³¹: Հայտարարվում էր, որ եթե սուլթանական կառավարությունը Աստանտի ճնշման ներքո ստիպված լինի կնքել որևէ դիվանագիտական փաստաթուղթ, որը կկտրի «Արևելյան Անատոլիայի» վիլայեթները օսմանյան իշխանությունից, այդ նահանգներում անմիջապես կհռչակվի ժամանակավոր կառավարություն, որի խնդիրը կլինի կապ ապահովել օսմանյան սուլթանի գահի հետ և խոչընդոտել հույներին կամ հայերին ոտնձգություն կատարել իրենց «հայրենիքի» հանդեպ³²: Հատուկ որոշմամբ ստեղծվում է «Արևելյան Անատոլիայի իրավունքների պաշտպանության կոմիտե»-ն: Դրա նպատակն էր, համախմբելով ազգային ուժերը, պաշտպանել ազգի սուվերենությունը, անկախությունը, օսմանյան հայրենիքի անձեռնմխելիությունը և սուլթան-խալիֆի սրբազան իշխանությունը: Բոլոր մուսուլման հայրենակիցները հայտարարվում էին կոմիտեի բնական անդամներ³³:

1919 թ. սեպտեմբերի 4-ին բացվում է Սվազի կոնգրեսը, որի կանոնադրության հիմնական երկու կետերն էին՝ Մուդրոսի զինադադարով թուրքական սահմաններում թողնված տարածքների ամբողջականությունը և երկրի պաշտպանությունը

²⁸ Տե՛ս *Путь Новой Турции*, հ. I, էջ 63-64:

²⁹ Թաներ Աքչամը գրում է, որ Հայերի ցեղասպանությունն իրականացվել էր ոչ թե վերացական գաղափարախոսության համար, այլ բավականին շոշափելի շահերի: Իրական շահ ցեղասպանությունից ստանում էր պետությունը, որը հնարավորություն ստացավ թուրքացնելու Փոքր Ասիան, ինչը հատկապես Բալկանյան պատերազմների արդյունքում տարածքային կորուստներից և Մեծ Թուրանի ստեղծման հույների ջախջախումից հետո դարձավ կառավարության կենտրոնական քաղաքականությունը: Հաստնացավ նրա ռազմավարական նշանակության գիտակցումը: Բալկաններից Փոքր Ասիայի արևելք վախճատականների հոսքի և տեղի հայ ու հույն բնակչության ազգային գիտակցության ուժեղացմամբ կառավարության մոտ ծագեց «թուրքական Անատոլիան ստեղծելու գաղափարը (տե՛ս Акчам Танер, *նշվ. աշխ.*, էջ 111): Ծառում, ըստ Հույա Ադակլի, սուրբ տարածքի մասին առասպելը միավորվում է ազգ-ընտանիքի մասին առասպելի հետ՝ «Անատոլիա»-ն թուրքերի հայրենիք ներկայացնելու նպատակով (տե՛ս Hülya Adak, *նշվ. աշխ.*, էջ 517):

³⁰ Տե՛ս *Путь Новой Турции*, հ. I, ծխթ. 32, էջ 374:

³¹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 375:

³² Տե՛ս նույն տեղում:

³³ Տե՛ս *Путь Новой Турции*, հ. I, ծխթ. 32, էջ 377, Ülgen Fatma, Reading Mustafa Kemal Atatürk..., էջ 385:

ցանկացած ներխուժումից, հատկապես նրա տարածքում հունական կամ հայկական պետություն ստեղծելու ջանքերից³⁴։ Կոնգրեսի չորրորդ օրը քննարկվեցին Էրզրումի կոնգրեսի կանոնադրության հարցերը։ Ըստ Քեմալի՝ կատարվեցին որոշակի փոփոխություններ, մասնավորապես «Արևելյան Անատոլիայի իրավունքների պաշտպանության կոմիտե»-ի անվանումը վերափոխվեց «Անատոլիայի և Ռումելիայի^{35*} իրավունքների պաշտպանության կոմիտե»՝ անփոփոխ թողնելով մուսուլմանների կոմիտեի բնական անդամ լինելու մասին ձևակերպումը³⁶։ Հիրավի, Էրզրումի կոնգրեսի ընթացքում քննարկվում էին միայն բուն «Անատոլիայի հարցերը», այնինչ Սվազի կոնգրեսի ընթացքում հետաքրքրությունների և քննարկումների շրջանակ ներառվեց նաև Ռումելիան։ Ասվածի ապացույցն է հաջորդ կետը. «Ներկայացուցչական կոմիտեն ներկայացնում է ողջ Արևելյան Անատոլիան» ձևակերպումը փոխարինվեց «Ներկայացուցչական կոմիտեն ներկայացնում է ողջ երկիրը» արտահայտությամբ։ Սվազում «այդ նահանգներ» արտահայտությունը փոխարինվեց ավելի լայն ձևակերպմամբ՝ «մեր երկրի որևէ մասի հանդեպ»³⁷։ Էրզրումի կոնգրեսում Քեմալն անդրադառնում է Աստանտի գործողությունների նկատմամբ միջազգային հանրության բացասական վերաբերմունքին, բայց արդեն Սեբաստիայի կոնգրեսում նախընտրում է չանդրադառնալ այդ հարցին՝ «սխալ չհասկացվելու» պատճառով։ Զգուշության այդ դրսևորումը հեշտ է բացատրվում։ Այդ ժամանակ թուրքերին մեղադրում էին փոքրամասնությունների հանդեպ վատ վերաբերմունքի և հայերին տեղահանելու ու կոտորելու մեջ։ Սուր անկյունները հարթեցնելու նպատակով անհրաժեշտ էր նաև ժխտել կապը երիտթուրքերի հետ՝ հաշվի առնելով Արևմուտքի բացասական վերաբերմունքը վերջիններիս հանդեպ³⁸։ Սակայն մեղադրանքներ էին հնչում նույնիսկ երկրի ներսում՝ հարուցելով Քեմալի զայրույթը։ Մեծ վեզիր Ֆերիդ փաշան, նախարարներ Ադիլ բեյը և Սուլեյման Շևֆիկ փաշան հայտարարել էին, որ ազգային շարժումը բուլղարիկյան շարժում է, և այն իրականում իշխանության մնալու իրթիհադականների հուսահատ ճիգն է, որը ֆինանսավորվում է նրանց կողմից³⁹։ Բոլոր առաջնորդները՝

³⁴ Տե՛ս *Путь Новой Турции*, հ. I, ծմթ. 65, էջ 414:

^{35*} Եվրոպական Թուրքիան:

³⁶ Տե՛ս *Путь Новой Турции*, հ. I, ծմթ. 65, էջ 416:

³⁷ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 86-87:

³⁸ Տե՛ս Акчам Танер, *узл. узл.*, էջ 134: Հատկանշական է այն հանգամանքը, որ Քեմալն իր դերը ծանրակշիռ դարձնելու նպատակով հետագայում՝ 1922 թ., «Վաթիթ» (Ժամանակ) թերթին տված հարցազրույցում իրեն ներկայացրել է որպես երիտթուրքերի սպունկյան կենտրոնի հիմնադիրներից մեկը: Հետագայում Իսմայիլ Ջամիլյաղը, որի խմբակցությունում էր գտնվում նաև Քեմալը, պատասխանելով երիտթուրք, ֆինանսների նախարար Ջավիդի նամակին, պարզաբանում է, որ սպունկյան կենտրոնի ստեղծման պահին Քեմալն այնտեղ չէր, և նույնիսկ նրա շարքերում ընդգրկվելուց հետո (29 հոկտեմբերի, 1907 թ.) իր կողմից ստեղծված որևէ կենտրոնի մասին չի հիշատակել: Ավելին, Քեմալը նույնիսկ չգիտեր, որ երիտթուրքերի շարքերում են իր մտերիմ ընկերներից մի քանիսը (տե՛ս Авакян А., *Геноцид армян: механизмы принятия и исполнения решений*, Ер., МИГА, 2013, ծմթ. 5, էջ 13-14):

³⁹ Տե՛ս *Путь Новой Турции*, հ. I, էջ 182: Թաներ Աբջամը պնդում է, որ կառավարության շարունակականությունը կայսրությունից հանրապետություն բացատրում է Հայոց ցեղասպանության ժխտողականությունը: Թուրքիայի Հանրապետությունը գրեթե ստեղծվել է «Միություն և

ներառյալ Մոստաֆա Քեմալը կա՛մ Իթթիհադի անդամ էին, կա՛մ կապ ունեին դրա հետ⁴⁰:

1919 թ. օգոստոսի 21-ին 12-րդ և 20-րդ բանակային կորպուսների հրամանատարների ծածկագիր հեռագրին Քեմալը պատասխանում է, որ Կ. Պոլսում տարբեր կուսակցությունների կողմից ընդունված որոշումները, հատկապես արևելյան վիլայեթները հայերին զիջելը, Ներկայացուցչական կոմիտեի մոտ դառը զգացումներ են առաջացրել: Քեմալը հայտարարում է, որ անհնար է զիջել Հայաստանին հողի որևէ պատահիկ, որը գերազանցապես բնակեցված է թուրքերով և քրդերով: Նա նախատում է հրամանատարներին՝ ասելով, որ նրանց պատկերացումն առ այն, որ Երզնկայի և Սեբաստիայի միջև մեծ քանակությամբ հայեր են ապրում, իրերի դրության լիակատար անտեղյակություն է: Ըստ նրա՝ նույնիսկ մինչ պատերազմը այդ շրջանների բնակչությունը կազմում էին թուրքեր ու «զազա» անունով քրդեր⁴¹ և շատ քիչ քանակությամբ հայեր, որոնք պատերազմից հետո նույնիսկ այդ քանակությամբ չեն մնացել⁴²: Կ. Պոլսում որոշ պատգամավորներ ահազանգում էին Քեմալի՝ փոքրամասնությունների հետ հաշվեհարդար տեսնելու մասին, ինչպես նաև սուլթանին նամակներ էին գրում ինքնակոչ Քեմալի մասին, որը, իբր գործելով ժողովրդի անունից, կոծկում է իր չարաշահումները⁴³: Քեմալը, իր հերթին, առաջ էր քաշում ազգային շարժման անհաջողություններում հայերին մեղադրելու քաղաքականությունը՝ հայտարարելով Հայոց պատրիարքարանում ինչ-որ գաղտնի հավաքների⁴⁴ և այն մասին, թե ինչպես են հունական և հայկական պատրիարքները Անտանտի

առաջադիմություն» կուսակցության անդամների կողմից, որոնք Հայոց ցեղասպանությունն իրականացնողներն էին: Հանրապետության հիմնադիր հայրերը այս կամ այն կերպ ներառված էին Հայոց ցեղասպանության մեջ: Այդ մարդիկ նաև թուրք ժողովրդի ազգային հերոսներն են: Ընդունելով ցեղասպանությունը՝ թուրքերը պետք է ընդունեն, որ իրենց հիմնադիր հայրերը կա՛մ մարդասպաններ են, կա՛մ գողեր, կա՛մ երկուսն էլ (Քլարկի համալսարանում Աբչամի ընթերցած դասախոսությունից, տեքստը տե՛ս Akcham T., *Turkey and the Armenian Ghost*, <http://www.armenianweekly.com/2012/12/15/akcham-turkey-and-the-armenian-ghost/>):

⁴⁰ Տե՛ս Akcam Taner, *նշվ. աշխ.*, էջ 340: Ազգային շարժում կազմակերպելու հաստատություններից մեկը Կարակոյն էր (The Provincial Guard): Այս գաղտնի կազմակերպությունը դրվել էր Թալաթի և Էնվերի անմիջական հրամանատարության տակ՝ երիտթուրքերի գաղտնի գործունեությունը շարունակելու նպատակով: Դրա պարտականությունն էր նաև Հայոց ցեղասպանությունն իրագործած նախկին երիտթուրքերի փախուստն ապահովելը: Կազմակերպության հայտնի անդամներն էին Կարա-Քեմալը, Կարա Վալըֆը, իսկ ազգային շարժման երկրորդ քարճրատիճան ղեկավար Ռաուֆ Օրբեյը կապ էր պահպանում նրանց հետ (նույն տեղում, էջ 347): Քեմալը որոշ վերապահումով էր մոտենում Կարակոյնի՝ Էնվեր փաշայի ղեկավարության պատճառով, սակայն Քեմալի աջակից գեներալ Այի Ֆուադը իր հուշերում հաստատում է, որ նա սերտ կապերի մեջ էր Կարակոյնի հետ 1918 թ. նոյեմբերից 1919 թ. մայիսին Ստամբուլում գտնվելու ժամանակ (նույն տեղում, էջ 349): Մոստաֆա Քեմալի՝ Իթթիհադին պատկանելու և դրա հետ կապ պաշտպանելու մասին տե՛ս նաև Erik-Jan Zürcher, *In the name of the father, the teacher, and the hero: the Atatürk personality cult in Turkey*, <http://www.hum.leiden.edu/lias/organisation/turkish/zurcherej.html>.):

⁴¹ Տե՛ս Ulgen Fatma, *Reading Mustafa Kemal Atatürk...*, էջ 387:

⁴² Տե՛ս *Путь Новой Турции*, h. I, էջ 101, Fatma Ulgen, *Reading Mustafa Kemal Atatürk...*, էջ 387:

⁴³ Кемаль Мустафа, *Путь Новой Турции; Подготовка Ангорской базы 1919-1920*, т. II, Гос. социально-экономическое изд-во, М., 1932 с. 63.

⁴⁴ Նույն տեղում, էջ 53:

երկրներին դիմել ազգային կազմակերպությունների վերաբերյալ թշնամական հայտարարություններով⁴⁵: Սակայն 1920 թ. մարտի 16-ին (դաշնակիցների կողմից Կ. Պոլիսը գրավելու օրը) Մուստաֆա Քեմալը Իրավունքների պաշտպանության բոլոր կոմիտեներին արագ հեռագիր է ուղարկում, որով զգուշացնում է մարդասիրական վերաբերմունք դրսևորել երկրի քրիստոնյա բնակչության նկատմամբ⁴⁶: Սա ձևական հայտարարություն էր, որը նպատակ ուներ հաշտության պայմանագրի ստորագրման նախօրյակին Թուրքիային դրական կողմով ներկայացնելու միջազգային հանրությանը, սակայն իրականում «անկախության պատերազմ» ասվածը վարվում էր ոչ թե արտասահմանյան օկուպացիայի, այլ այդ նույն «պաշտպանյալ» ազգային փոքրամասնությունների դեմ: Թուրքական ազատագրական պատերազմի շարժիչ ուժ հանդիսացող Իրավունքների պաշտպանության կոմիտեները ստեղծվում էին այն շրջաններում, որտեղ հայերի և հույների կողմից իրական վտանգ էր զգացվում: Այդ կոմիտեի Տրապիզոնի մասնաճյուղի որոշման առաջին կետը նախատեսում էր «զինված պայքար ընդդեմ ազգային փոքրամասնությունների»⁴⁷: Դա է ապացուցում նաև Մուստաֆա Քեմալի հայտարարությունը 1919 թ. հուլիսի 8-ի՝ բանակից հրաժարականի դիմումի մեջ. «Իմ պաշտոնական զինվորական դիրքն ինձ խանգարում է մասնակցել իմ հայրենիքի ամբողջականության պահպանման համար իմ ժողովրդի պայքարին և թույլ չտալ, որպեսզի այն դառնա հայերի ու հույների խարդավանքների զոհ»⁴⁸: Հայտարարվում էր, որ ազգի խնդիրն էր ոչ միայն Կ.Պոլսի, այլև Ջնյունիայի, Ադանայի և «մեր հայրենիքի» բոլոր շրջանների սուվերենության ապահովումը, և ներկայացուցչական կոմիտեն զենքը ցած չի դնի, մինչև չհասնի այդ նպատակի իրագործմանը⁴⁹: Այդ պատերազմի հակաիմպերիալիստական ջիհնելու փաստը ապացուցվում է նաև նրանով, որ Աթաթուրքը բազմիցս զգուշացրել էր իր համախոհներին չգործել անգլիացիների դեմ⁵⁰: Ազատագրական պատերազմի ողջ ընթացքում հաշտության պայմանագրի պայմանների կատարմանը հետևելու նպատակով Փոքր Ասիայում գտնվող Անտանտի ստորաբաժանումների դեմ որևէ կրակոց չէր արձակվել: Պատերազմի ընթացքում առաջին կրակոցն արձակվել է 1918 թ. դեկտեմբերի 19-ին Դյորթ Յոլում՝ ֆրանսիական բանակի համազգեստ

⁴⁵ Նույն տեղում, էջ 70:

⁴⁶ Տե՛ս *Путь Новой Турции*, հ. III, էջ 49:

⁴⁷ Տե՛ս Акчам Танер, *Կշվ. աշխ.*, էջ 133:

⁴⁸ Նույն տեղում, էջ 134:

⁴⁹ Տե՛ս *Путь Новой Турции*, հ. III, էջ 14, 18:

⁵⁰ Ըստ Աբշամի՝ պաշտպանության կոմիտեների նպատակը Անտանտի երկրներին «Անատոլիայի» թուրքականությունը համոզելն էր: Ուղղակի դիմադրությունը տերություններին սկսվեց միայն Փոքր Ասիան բաժանելու և ցեղասպանության համար թուրքերին պատժելու վերջիններիս նպատակադրության պայմաններում: Դրա վառ ապացույցն է նաև Սվազի կոնգրեսում նախկին Օսմանյան կայսրության տարածքի նկատմամբ օտարերկրյա մանդատի հաստատման հարցի քննարկումը՝ դրա ամբողջականությունը պահպանելու սկզբունքով (տե՛ս Акчам Танер, էջ 358, նաև *Путь Новой Турции*, հ. I., էջ 111):

կրող հայ զինվորների վրա⁵¹: Խնդիրը հարթվեց անգլիացիների միջամտությամբ: Քենալը գրում է Ճառում, որ որևէ բռնություն հայերի հանդեպ չի իրականացվել, և եթե իրենց ու ֆրանսիացիների կողմից զինված հայերի միջև տեղի են ունեցել որոշ գործողություններ, ապա դրանց համար պատասխանատվությունն ընկնում է հայ ազգայնականների և նրանց հրահրողների վրա: Այսպիսով, թուրքերին ազատագրական պայքարի մղեցին հունական ներխուժման վտանգը և հայկական պետության ստեղծումը: Զուգահեռաբար պատվիրակություններ էին ուղարկվում եվրոպական մայրաքաղաքներ՝ ապացուցելու համար, որ իրենց կողմից վերահսկվող տարածքներում մեծամասնությունը կազմում էին թուրքեր: Նպատակը հստակ էր. համոզել մեծ տերություններին հրաժարվել հայերի, հույների և թուրքերի միջև Փոքր Ասիայի բաժանման ծրագրից⁵²: Վախը հայերի և հույների՝ Արևմուտքի հետ դաշնակցելու նկատմամբ գոյություն ուներ միշտ:

Միջազգային պարտավորությունների և Հայկական հարցի գնահատումը Ճառում

1920 թ. օգոստոսին մի կողմից դաշնակիցների և պարտված Թուրքիայի միջև ստորագրվում է Սևրի պայմանագիրը, որով վերջինս այլ պարտավորությունների հետ մեկտեղ հանձն է առնում ճանաչել Հայաստանը՝ որպես անկախ պետություն⁵³: Պայմանագիրը վտանգի տակ էր դնում հանցագործ Թուրքիայի անկախ գոյությունը և ամրագրում դրա բաժանումը⁵⁴: Այս պայմանագիրը թուրք ազգայնականների մտածողության մեջ հիմք դրեց «Սևրի սինդրոմին»⁵⁵: Սևրի պայմանագրի պարտադրված լինելու և, հետևաբար, անօրինականության ընկալումը հստակ երևում է նաև Քենալի՝ պատգամավորների պալատի արտաքին գործերի հանձնաժողովի նախագահ Ֆրանկլին Բոյոնի հետ բանակցությունից, որը 1921 թ. հունիսի 9-ին ֆրանսիական կառավարության կողմից ոչ պաշտոնական կերպով ուղարկվել էր և ընդունվել Աթաթուրքի կողմից⁵⁶: Բոյոնի ազգային շարժման մասին հարցերին Քենալը պատասխանում է, որ նախկին Օսմանյան կայսրությունը վերափոխվել է նոր թուրքական պետության, որը կկարողանա հասնել միջազգային ասպարեզում իր իրավունքների ճանաչմանը: Սևրի պայմանագիրը, նշում է նա Ճառում, մահվան դատավճիռ է թուրք ազգի համար. «Մենք պահանջում ենք, որպեսզի շուրթերը, որոնք հավակնում են լինել բարեկամական

⁵¹ Տե՛ս Akcam Taner, *նշվ. աշխ.*, էջ 383:

⁵² Տե՛ս Акчам Танер, *նշվ. աշխ.*, էջ 135:

⁵³ Հայաստանը միջազգային դիվանագիտության և սովետական արդարքին քաղաքականության փաստաթղթերում (1828-1923)..., էջ 676-677:

⁵⁴ Տե՛ս *История дипломатии*, т. III, под ред. Громыко А. А., Политиздат, М., 1965, էջ 213:

⁵⁵ Киреев Н. Г., *История Турции XX век*, Крафт+ ИВ РАН, М., 2007, с. 132. «Սևրի սինդրոմը» մասին մանրամասն տե՛ս Հովսեփյան Լ., «Սևրի սինդրոմը» որպես Թուրքիայի ազգային անվտանգության դիսկուրսի բաղկացուցիչ, «21-րդ Դար», թիվ 4(38), 2011 թ., 37 էջ, Hovsepian L., *The Fears of Turkey: The Sevres Syndrome*, Yerevan, 2012, p. 9:

⁵⁶ Տե՛ս *Путь Новой Турции*, к. IV, էջ 571, 42: Այդ բանակցությունների և դրանց բովանդակության մասին տե՛ս Киреев Н. Г., *նշվ. աշխ.*, էջ 148:

մեր նկատմամբ, նույնիսկ դրա անունը չպետք է արտաբերեն: Մենք չենք կարող անկեղծ հարաբերություններ հաստատել այն երկրների հետ, որոնք իրենց մտքից չեն հանել Սևրի պայմանագիրը: Մեր աչքերում այդ պայմանագիրը գոյություն չունի»⁵⁷: Քեմալը հայտնում է, որ իրենց նախորդների կողմից կատարված սխալների պատճառով է թուրք ազգը ենթարկվել բազմաթիվ սահմանափակումների: Այսպիսով, Սևրի պայմանագիրն էլ էր մնում օսմանյան անցյալում, որը համառորեն ժխտվում էր. «Օսմանյան կայսրությունը, որի ժառանգորդն ենք մենք համարվում, աշխարհի աչքի առջև չուներ ոչ մի արժեք, ոչ մի ձեռքբերում, չէր վայելում հարգանք: Նա համարվում էր միջազգային իրավունքի սահմաններից դուրս գտնվող պետություն և, կարծես թե, դրված էր մյուս պետությունների խնամակալության ու հոգաբարձության տակ: Մենք մեղավոր չէինք անցյալի բացթողումների և սխալների համար, և իրականում մեզնից չէ, որ պետք էր պահանջել վճարել այն հաշիվները, որոնք կուտակվել էին հարյուրամյակների ընթացքում»⁵⁸: «Հայկական խնդիրը» նույնպես տեղափոխվել էր օսմանյան անցյալ⁵⁹, և հավաքական բռնությունը փոքրամասնությունների դեմ հանրապետական շրջանի սկզբին և ընթացքում ամբողջապես վերացվել էր թուրքական հանրապետական պատմությունից: Ի հավելումն՝ թուրք ազգը կազմող հայրենասերները, որոնց Մուստաֆա Քեմալը դիմում է տեքստում, բացառապես մուսուլմաններ են, հատկապես մուսուլման թուրքեր, որոնք համախմբվել են անկախության համար պայքարում՝ պաշտպանելու իրենց հայրենիքը⁶⁰:

1922 թ. նոյեմբերի 21-ին գումարվեց Լոզանի կոնֆերանսը, որն ամրագրեց թուրքական հաղթանակները և ըստ Քեմալի՝ վերջ դրեց այն կանխամտածված դավադրությանը, որը դարերի ընթացքում նյութում էին թուրք ազգի դեմ և հույս ունեին կյանքի կոչել Սևրի պայմանագրով⁶¹:

1923 թ. ապրիլի 8-ին Քեմալը հրապարակեց իր ծրագրի ինը դրույթները⁶², որոնք

⁵⁷ *Իմն Հոսոյ Կըրսու*, Կ. IV, շ. 43, 45.

⁵⁸ Նույն տեղում, էջ 114: Ամենայն օսմանյանը ժխտելու ուղեգիծը նկատվում է նաև Զիյա Գյոքալփի մոտ. «Ինչո՞ւ է նման հակասություն այս երկրում գոյություն ունեցող երկու ուղղության՝ թուրքականության և օսմանականության միջև: Ինչո՞ւ է թուրքական ուղու վրա գտնվող ամեն ինչն այդքան գեղեցիկ և օսմանյան ուղու վրայինն այդքան տգեղ» (*Ziya Gökalp, Turkish Nationalism and Western Civilization*, Columbia University Press, New York, 1959, p. 107):

⁵⁹ Ֆաթմա Ուլգենը նշում է, որ Ճառում հայերին և Հայկական հարցին անդրադարձը պետք է դիտարկել որպես հիմնաքար պատուհի համար, որը սահմանում է, թե ինչն է անհրաժեշտ հիշել, իսկ ինչը՝ մոռանալ հայերի մասին նոր թուրքական հանրապետությունում՝ դրա նոր պատմագրության շրջանակներում (տե՛ս Ulgem Fatma, *Reading Mustafa Kemal Atatürk...*, էջ 385):

⁶⁰ Տե՛ս Fatma Müge Göçek, *նշվ. աշխ.*, էջ 43: Պաշտպանության կազմակերպումը և այնուհետև՝ հարձակումը թուրքական կողմի մոտ վատ չէր ստացվում: Դրա հետևանքով առաջին հաղթանակը գրանցվեց Իստնյուի մոտ՝ 1921 թ. ապրիլի 1-ին, երկրորդը՝ Սաքարիայի մոտ՝ նույն թվականի սեպտեմբերի 13-ին, իսկ 1922 թ. օգոստոսին, անցնելով հակահարձակման, Քեմալի զվթավորած բանակը սեպտեմբերին մտավ Զմյուտնիա, կրակի տվեց քաղաքը և կազմակերպեց տեղի հույն և հայ բնակչության գաղթ՝ ունեցվածքի բռնագրավումով (տե՛ս Kırpeneç H. G., *նշվ. աշխ.*, էջ 146-147):

⁶¹ Տե՛ս *Իմն Հոսոյ Կըրսու*, Կ. IV, էջ 149:

⁶² Տե՛ս նույն տեղում, էջ 127:

դարձան Հանրապետական Ժողովրդական կուսակցության սկզբունքները⁶³: Այս ամենի հիմքի վրա 1923 թ. հոկտեմբերի 29-ին ընդունվում է հանրապետություն հռչակելու մասին որոշումը⁶⁴: Սակայն ինչպես նշում է «Թանին» թերթի խմբագիրը, Ժողովրդական կուսակցության ծրագիրը մի բան էր, իսկ ուղին, որով նրանք գնում էին, մեկ այլ բան⁶⁵:

Այսպիսով, կարելի է եզրակացնել, որ Մուստաֆա Քեմալի Ճառն իրականում քաղաքական գործչի ընդգրկվելն է պատմագրության մեջ՝ արդարացնելու իրեն, ամրապնդելու իր դիրքերը և օրինականացնելու իշխանության գլուխ մնալը: Բայց քաղաքական գործչի անձի ծանրակշիռ լինելու հանգամանքով պայմանավորված տեքստի բովանդակությունն ընդունվել է թուրք հասարակության կողմից որպես անատարկելի ճշմարտություն: Հատկապես դրա մեջ ամրագրված որոշ դրույթներ, այն է՝ հայերի եկվորության, թուրքերի տեղաբնիկության, հայկական նահանգների թուրքական լինելու, հայերի և կայսրության բոլոր փոքրամասնությունների դավաճանության, Արևմուտքի հետ վերջիններիս համագործակցության, Հայոց ցեղապանության մեջ թուրքերի անմեղության վարկածները միավորվելով ստեղծեցին «թուրք ժողովրդի դեմ համաշխարհային դավադրության» տեսությունը, որը նրանց ստիպեց ընդունել իրենց թուրք ինքնությունը, միավորվել արտաքին վտանգի դեմ նոր Թուրքիայի Հանրապետության մեջ, Ժխտել հայկականը և հայերին: Պատմական իրականությանը հակադարձող՝ պատմություն-առասպելով պայմանավորված այդ խեղաթյուրումները թուրքական պատմագրության մեջ գերիշխում են մինչ օրս և ուղղորդում թուրքերի պատմաստեղծման գործընթացը մինչև 21-րդ դար, սակայն ոգին և սկզբունքները մնացել են անփոփոխ:

Մուստաֆա Քեմալի 1927 թ. ճառը՝ որպես թուրքական պատմագրության կառուցման հիմնաքար

Ռեզինա Գալուստյան

Ամփոփում

Պատմությունը և պատմական հիշողությունը կարևոր են ազգաստեղծման նախագծերի համար: Անցյալի հիշողությամբ է հավաքականությունը ձեռք բերում ինքնություն: Թուրքիայի Հանրապետության դեպքում այդ ինքնության կառուցումն ակնհայտ արհեստական բնույթ էր կրում: Այս քաղաքականության արդյունքում զարգացավ արհեստական թուրքական պատմագրությունը, որի հիմնաքարը դարձավ Մուստաֆա Քեմալի (հետագայում՝ Աթաթուրք) Ճառը: Դրույթները, որոնք

⁶³ Տե՛ս նույն տեղում, ծայք. 26, էջ 321:

⁶⁴ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 191:

⁶⁵ 1924 թ. նոյեմբերի 4-ի «Թանինի» «Բանակ և քաղաքականություն» հոդվածում խմբագիրը գրում է, որ կառավարման ձևը համարվում է հանրապետական, սակայն այն, ինչը պետք էր փոփոխել, ոգին և սկզբունքներն էին, որոնք, սակայն, մնացին անփոփոխ (տե՛ս նույն տեղում, էջ 245):

հիմնավորվեցին Ճառում, ինչպես օրինակ՝ Արևմտյան Հայաստանում թուրքերի տեղաբնիկության, հայկական նահանգների թուրքական լինելու, հայերի և կայսրության բոլոր փոքրամասնությունների դավաճանության, Արևմուտքի հետ վերջիններիս համագործակցության, Հայոց ցեղասպանության մեջ թուրքերի անմեղության վարկածները միավորվելով ստեղծեցին «թուրք ժողովրդի դեմ համաշխարհային դավաղրության» տեսությունը, որը նրանց ստիպեց ընդունել իրենց թուրք ինքնությունը, միավորվել արտաքին վտանգի դեմ նոր Թուրքիայի Հանրապետության մեջ, ժխտել ամենայն հայկականը և հայերին:

Բանալի բառեր՝ ինքնության կերտում, հիշողության ձևավորում, պատմագրություն, Ճառ, Արևմտյան Հայաստան:

Mustafa Kemal's Speech of 1927 as a Cornerstone in Constructing the Turkish Historiography

Regina Galustyan

Summary

The history and historical memory are crucial for nation building projects. With the memory of the past collectiveness obtains identity. In the case of Republic of Turkey identity formation was factitious. During this policy fabulous Turkish historiography was developed the cornerstone of which became a Speech delivered by Mustafa Kemal Pasha (later Atatürk). Theses underpinned in it, such as indigenouity of Turks in the Western Armenia, the Turkishness of Armenian regions, treachery of Armenians and of all the minorities in the Empire, their collaboration with the West, the version of the Turks' innocence in the Armenian Genocide has united to form the theory of “the world conspiracy against Turkish people”, which made them accept their Turkish identity, consolidate against foreign danger in a new Turkish Republic, to deny Armenians and anything Armenian.

Keywords: identity construction, memory formation, historiography, Speech, Western Armenia.

Речь Мустафы Кемала 1927 г. как основа для конструирования турецкой историографии

Регина Галустян

Резюме

История и историческая память имеют решающее значение для формирования наций. С помощью памяти о прошлом коллективность приобретает идентичность. В случае Турецкой Республики формирование идентичности было искусственным.

При проведении соответствующей политики была сконструирована мифическая турецкая историография, краеугольным камнем которой стала речь Мустафы Кемаля (позже Ататюрка). Утверждаемые в ней тезисы, такие как: турки - коренное население в Западной Армении, армянские области принадлежат Турции, предательство армян и других меньшинств империи, а также их сотрудничество с Западом, версия невиновности турок в Геноциде армян - все это объединилось в теорию «мирового заговора против турецкого народа», которая вынудила турок осознать свою национальную идентичность и объединиться против иностранной опасности в новой турецкой республике.

Ключевые слова: конструирование идентичности, формирование памяти, историография, Речь, Западная Армения.